

PEDAGOGICZNA BIBLIOTEKA
WOJEWÓDZKA W BIAŁYMSTOKU

p. 5385

DRUKOWANE JAKO REKOPIS.

MINISTERSTWO WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA
PUBLICZNEGO

CZYTELNIA

H. Chmielewski

PROGRAM NAUKI W GIMNAZJACH PAŃSTWOWYCH

HISTORJA

(P R O J E K T)

LWÓW — 1933
PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO KSIĄŻEK SZKOLNYCH
UL. KURKOWA 21

372,893 (0933)

HISTORJA.

KLASA I.

3 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

1. *Obrazy z życia starożytnego Wschodu w najbardziej charakterystycznych przejawach. Co dały światu ludy starożytnego Wschodu?*

Obrazy z życia Egipcjan: ich zajęcia w związku z przyrodą kraju; państwo egipskie: faraon, kapłani, wojsko, urzędnicy, lud; wierzenia Egipcjan; pismo egipskie; budowle egipskie.

Miasto Babilon i jego handel; prawo pisane.

Żegluga i handel morski Fenicjan; kolonie fenickie; pismo.

Wierzenia i obyczaje Persów; organizacja państwa perskiego za Darjusza.

2. *Obrazy z dziejów starożytnej Grecji. Kultura grecka, patriotyzm grecki. Co dała Grecja współczesnemu światu?*

Obrazy z życia Greków w epoce Homera. Religja grecka. Olimpja i Delfy. Kolonizacja grecka. Jedność narodowa Greków. Życie w Atenach i Sparcie.

W obronie niepodległości; Miltjades, Leonidas, Arystydes i Temistokles. Życie w Atenach za Peryklesa, budowle, rzeźba, teatr. Życie i śmierć Sokratesa. Upadek niepodległości. Aleksander Wielki.

3. *Obrazy z dziejów starożytnego Rzymu. Kultura rzymska, organizacja państwa, wojsko rzymskie, patriotyzm i praworządność Rzymian. Co Rzym dał współczesnemu światu?*

Powstanie Rzymu. Religja Rzymian. Życie w republice rzymskiej i walki stanów. Opanowanie Italji

b*

przez Rzym. Opanowanie morza Śródziemnego; Hannibal, obrońcy Rzymu. Grakchowie.

Życie Rzymu za Cezara, przekształcenie się rzeczypospolitej. Życie Rzymian za Oktawjana Augusta, wygląd miasta, budowę.

Życie pierwotnych chrześcijan, prześladowanie za Nerona. Kultura złotego wieku cesarstwa; prawo rzymskie. Konstantyn Wielki. Najazdy barbarzyńców, upadek cesarstwa.

4. *Obrazy z dziejów wczesnego średniowiecza. Zwycięstwo Kościoła. Tworzenie się nowych państw. Kultura wczesnego średniowiecza. Co zawdzięcza świat tej epoce?*

Kościół we wczesnym średniowieczu.

Państwo Justynjana Wielkiego: system rządów, kodeks prawa, kultura i gospodarka. Mahomet, podboje Arabów i ich kultura.

Cesarstwo Karola Wielkiego; ludy, wchodzące w skład jego państwa; administracja i gospodarka. Obrazy z życia feudalnego. Cesarstwo rzymskie narodu niemieckiego. Słowianie.

WYNIKI NAUCZANIA.

W ramach, określonych przez materiał nauczania: znajomość najbardziej charakterystycznych przejawów kultury ludów starożytnego Wschodu, Grecji, Rzymu i wczesnego średniowiecza; orjentowanie się w warunkach społeczno-gospodarczego życia w Egipcie, Grecji, Rzymie i w epoce wczesnego feudalizmu; umiejętność podania charakterystycznych cech zewnętrznych organizmów politycznych państwa Darjusza, Aten i Sparty, Rzymu, Bizancjum oraz państwa Karola Wielkiego; znajomość postaci wybitnych bohaterów starożytności i wczesnego średniowiecza; umiejętność umiejscowienia zjawiska historycznego z dziejów Grecji, Rzymu i wczesnego średniowiecza w obrębie wieków przed Chrystusem i po Chrystusie; umiejętność przeprowadzenia prostych, o zewnętrzne cechy opartych porównań poznanych zjawisk.

UWAGI.

Kurs historii starożytnej i wczesnego średniowiecza w klasie I stanowi przejście od epizodycznego nauczania historii do systema-

tycznego. W historii Wschodu najważniejsze organizmy państwowe scharakteryzowane są w jednym przekroju poprzecznym bez uwzględnienia rozwoju; natomiast dzieje Grecji są przedstawione w czterech przekrojach poprzecznych, obejmujących: epokę homerową, czasy wojen perskich, epokę Peryklesa i czasy upadku Grecji. Dzieje Rzymu, które program ujmuję bardziej pragmatycznie, występują w dziewięciu przekrojach (czasy mityczne, rzeczpospolita pierwotna, wojny punickie, czasy Grakchów, czasy Cezara, czasy Oktawjana Augusta, czasy Nerona, złoty wiek cesarstwa, czasy Konstantyna Wielkiego i upadku cesarstwa). Wreszcie okres wczesnego średniowiecza jest pokazany w wybranych zagadnieniach od IV do X wieku.

W historii Wschodu materiał jest ujęty jeszcze w obrazy, nie stanowiące ciągłości. Związki pragmatyczne występują wyraźniej dopiero w obrazach przeszłości Grecji i Rzymu. Są to jednak ciągle obrazy wybranych epok, przyczem temat główny obrazu stanowi czasem pewien kompleks zagadnień, rozumiany w przekroju poprzecznym jednej epoki, a nie w rozwoju ciągłym.

Zjawiska ustrojowe należy wyjaśniać nie tylko na przykładzie jednej instytucji, lecz na materiale szerszym, obejmującym pełniejszy obraz życia. Charakterystyka ustroju państwa, np. perskiego, Aten, Sparty, Rzymu i t. d., musi być z natury rzeczy na tym poziomie bardzo popularna.

Zagadnienia chronologii wystąpią w kursie historii starożytnej o wiele plastyczniej, niż w innym. Należy nauczyć operować pojęciami wieków przed Chrystusem i po Chrystusie. Następujące daty z kursu winni uczniowie zapamiętać: 490 (bitwa pod Maratonem), 333 (początek rządów Aleksandra Wielkiego), 216 (bitwa pod Kannami), 44 (śmierć Cezara), 30—14 (rządy Oktawjana-Augusta), 313 (edykt Konstantyna Wielkiego), 476 (upadek cesarstwa), 622 (ucieczka Mahometa), 800 (koronacja Karola Wielkiego).

W klasie I pożądane jest przeczytanie z uczniami następujących zabytków literatury starożytnej i średniowiecznej w wyjątkach: „Hymn do Nilu“, „Kodeks Hammurabiego“, Herodota: „Obyczaje Persów“ i „Bitwa pod Maratonem“, Ksenofonta „Rozmowa Glaukona z Sokratesem“, Plutarcha „Wychowanie u Spartan“, „Ustawa XII tablic“, Petronjusza „Uczta Trymalchjona“, „Capitulare de villis“, Einharda „Życie Karola Wielkiego“.

W związku z tematami „Życie Rzymu za Cezara“ i „Państwo Justynjana Wielkiego“ należy szerzej omówić zagadnienie kalendarza cesarzańskiego oraz kultury bizantyjskiej w przeciwstawieniu do kultury zachodniej.

Aktualizacja w kursie klasy I może występować tylko przy merytorycznych porównaniach: stosunku obywatela do państwa, ustroju, warunków społecznych i gospodarczych, kultury. Nauczyciel powinien się starać przez barwne i plastyczne przedstawienie tych zagadnień skłonić młodzież do samodzielnego tworzenia takich porównań.

KLASA II.

3 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

1. *Budowa Państwa Polskiego. Powstanie, podział i odrodzenie Państwa Polskiego za Piastów. Rozwój porządku średniowiecznego.*

Wystąpienie Polski na widowni dziejowej. Mieszko I i chrzest Polski. Organizacja Państwa Polskiego za Chrobrego, jego walki z Niemcami i Rusią. Polska niezależnym królestwem.

Walka Grzegorza VII z Henrykiem IV, Bolesław Śmiały. Obyczaje rycerstwa feudalnego na zachodzie i walka o Ziemię Świętą. Walki Krzywoustego o Pomorze.

Miasta średniowieczne na zachodzie. Rywalizacja stanów w Anglii; Wielka Karta Wolności.

Rozbicie Polski na dzielnice, ustrój senjoralny. Osiedlenie Krzyżaków nad Wisłą. Sprawa Pomorza. Najazdy Tatarów. Kolonizacja miast i wsi w Polsce. Piastowie Śląscy i próby zjednoczenia Polski. Ruś Czerwona: powstanie miast, rywalizacja Polski, Węgier i Litwy, polskie wpływy kulturalne.

Kościół i szkoły na zachodzie i w Polsce. Budzenie się świadomości narodowej polskiej w XIII wieku.

Wskrzeszenie Królestwa Polskiego. Walka Łokietka z Zakonem. Polityka Kazimierza Wielkiego: układy o Śląsk i Pomorze, odzyskanie Rusi Czerwonej, stosunki z Litwą. Stosunki społeczne w Polsce za Kazimierza Wielkiego, życie gospodarcze Polski. Założenie Akademii.

2. *Polska Jagiellońska; rozwój potęgi Państwa Polskiego, złoty wiek Polski. Upadek porządku średniowiecznego.*

Litwa i Polska: Jagiełło, unja polsko-litewska. Wojna z Zakonem. Udział Polski w wielkich soborach XV wieku.

Początki rywalizacji gospodarczej angielsko-francuskiej, obudzenie się świadomości narodowej Francji. Wyprawa Warneńczyka. Kazimierz Jagiellończyk w walce o silną władzę; odzyskanie Pomorza za Kazimierza Jagiellończyka. Uniwersytet Jagielloński. Sztuka polska XV wieku. Początki sejmików w Polsce. Powstanie sejmu. Konstytucja Nihil novi.

Zmiana średniowiecznych poglądów na świat: odkrycia geograficzne, humanizm, najwybitniejsi twórcy odrodzenia we Włoszech. Sztuka polska XV wieku.

Wystąpienie Lutra i Kalwina; początki reformacji w Polsce. Tolerancja religijna w Polsce.

Polityka zewnętrzna ostatnich Jagiellonów: walka o dostęp do morza Czarnego, sekularyzacja Prus, przyłączenie Inflant. Rozwój kultury na Rusi. Unja Lubelska. Ustrój i organizacja Rzeczypospolitej Polskiej w XVI w.: sejm, urzędy, skarb, wojsko, podział administracyjny.

3. *Rzeczpospolita szlachecka, ekspansja polityczna, przemiany społeczno-gospodarcze. Zmiana systemu rządzenia na zachodzie i konflikty polityczne w Europie.*

Rywalizacja Anglii i Hiszpanji o panowanie nad morzem.

Wolna elekcja w Polsce. Dążenie Batorego do wzmocnienia państwa. Wojna z Moskwą. Unja brzeska. Życie na Siczy.

Kircholm, Kłuszyn, Cecora, Chocim i Beresteczko, potop szwedzki, znaczenie walk Rzeczypospolitej ze Szwecją, Moskwą, Turcją oraz Kozaczyzną. Złamanie potęgi tureckiej przez Sobieskiego.

Stosunki społeczno-gospodarcze w Polsce w XVII w., gospodarka folwarczna, pogorszenie położenia włościan, osłabienie miast, rządy szlachty i magnatów. Budownictwo barokowe, dwory i dworki.

Ograniczenie władzy królewskiej w Anglii. Absolutyzm Ludwika XIV. Wersal. Kolonie państw europejskich w Ameryce, Azji i rozwój polityki morskiej Anglii.

WYNIKI NAUCZANIA.

W ramach, zakreślonych przez materiał nauczania: znajomość ogólna dziejów Polski od powstania państwa do 1696 roku, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień politycznych w wiekach XI, XIII, XIV, XV i XVII, zagadnień ustrojowych w przekroju poprzecznym z XVI wieku, stosunków społeczno-gospodarczych w wiekach XIII, XIV i XVII, zagadnień kulturalnych z wieków XIII, XV, XVI i XVII; znajomość wybranych zagadnień z historii powszechnej: z dziejów papieżstwa i Kościoła

w wieku XI i XVI, z dziejów Francji w wieku XV i XVII, z dziejów Anglii w wiekach XIII, XVI i XVII oraz najważniejszych przejawów kultury ogólnoeuropejskiej, jak humanizm i odrodzenie, reformacja; znajomość tych momentów z dziejów krajów, sąsiadujących z Polską, które wiążą się ściśle z dziejami Polski; umiejętność określenia przynależności zjawiska historycznego do połowy danego wieku w okresie od XI do końca XVII wieku; umiejętność przeprowadzania prostych porównań poznanych zjawisk dziejowych.

UWAGI.

Materiał historyczny w kursie tej klasy jest ułożony w sposób bardziej zbliżony do układu systematycznego. W związku z tem, ze względu na obszerność ram chronologicznych materiału, przeznaczonego dla tej klasy, należy przedewszystkiem położyć nacisk na najważniejsze zagadnienia, wskazane w wynikach. Pozostałe zaś zagadnienia należy traktować bez szerszego ich rozwijania, uważając je raczej za konieczne ogniwa dla powiązania pragmatycznego. Zwłaszcza w tych punktach programu, które zawierają tematy z dziejów powszechnych, należy unikać dążenia do szczegółowego i systematycznego ujmowania dziejów państw europejskich, a ograniczyć się tylko do zwięzłego ujęcia zasadniczych momentów o znaczeniu powszechno-dziejowym w takich rozmiarach, w jakich to jest potrzebne dla należytego rozumienia dziejów Polski. Materiał polityczny jest ograniczony, tylko Państwo Polskie występuje w równomierniejszym oświetleniu wydarzeń politycznych, ale i tu zachowane są tylko najważniejsze zagadnienia, przedewszystkiem mające znaczenie wychowawcze, wiążące się z teraźniejszością oraz ukazujące pozytywne i twórcze momenty w rozwoju państwowości polskiej.

Celem wydatnego podkreślenia roli jednostek w budowaniu i rozwijaniu państwowości polskiej, należy w poszczególnych punktach programu uwypuklić postaci o silnej indywidualności, które przez świadomą celową działalność odegrały wybitną rolę, jak np. Bolesław Chrobry w budowaniu zrębów państwa, Bolesław Krzywousty w wytrwałej walce o Pomorze, Władysław Łokietek w dążeniu do wskrzeszenia państwa polskiego, Kazimierz Wielki w podniesieniu kulturalnym i gospodarczym Polski, Kazimierz Jagiellończyk i Stefan Batory w walce o silną władzę w państwie i t. p.

W szkołach, do których uczęszcza młodzież mniejszości narodowych: słowiańskich i litewskiej, należy uwzględnić ważniejsze fakty z przeszłości politycznej, gospodarczej i kulturalnej tych mniejszości narodowych. Szczególnie podkreślić należy momenty, które wykazują ich zbiorowy i jednostkowy twórczy udział w państwowym życiu Polski, możliwość rozwijania własnej kultury w ramach

państwowości polskiej oraz zasadę tolerancji narodowej i wyznaniowej, wytyczną polityki Polski.

Punkty wyjścia dla powyższych rozwinięć programu stanowią przedewszystkiem następujące tematy: walki Chrobrego z Rusią, najazdy Tatarów, Ruś Czerwona w okresie rozbitcia Polski na dzielnice, odzyskanie Rusi Czerwonej, Litwa i Polska, Jagiełło, unja polsko-litewska, wojna z Zakonem, udział Polski w wielkich soborach XV wieku, tolerancja religijna w Polsce, rozwój kultury na Rusi, unja lubelska, unja brzeska, życie na Siczy, Chocim, Berestecko.

Uczniowie powinni osiągnąć dokładne orjentowanie się w wiekach od XI do końca XVII i w przybliżeniu określić przynależność zjawiska do połowy wieku. Pamiętanie następujących dat musi być uznane za obowiązkowe: 963 (ukazanie się Polski na widowni dziejowej), 966 (chrzest Polski), 1025 (koronacja Bolesława Chrobrego), 1138 (testament Krzywoustego), 1226 (sprowadzenie Krzyżaków), 1320 (koronacja Łokietka), 1370 (śmierć Kazimierza Wielkiego), 1410 (Grunwald), 1466 (odzyskanie Pomorza), 1492 (odkrycie Ameryki), 1525 (hołd pruski), 1569 (Unja Lubelska), 1572 (śmierć Zygmunta Augusta), 1610 (Kłuszyn), 1683 (odsiecz Wiednia).

W klasie II pożądaną jest, o ile czas pozwoli, przeczytanie z uczniami wyjątków z następujących źródeł: z kronik Thietmara, Galla, Nestora; z listu świętego Brunona, z „Wielkiej Karty Wolności“, z przywileju lokacyjnego miasta Krakowa, z dyplomu erekcyjnego Uniwersytetu Krakowskiego, z historii Długosza, z Aktu Unji Lubelskiej, z testamentu Żółkiewskiego i z Sobieskiego instrukcyj dla synów.

KLASA III.

3 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

1. *Czasy oświecenia, reform i rewolucyj (1696—1795).*

Idea oświecenia; rządy władców światłego absolutyzmu w Prusach, Austrii i Rosji. Polska za Sasów. Leszczyński, jako król, obywatel i myśliciel. Reforma szkolna Konarskiego.

Konfederacja barska. Pierwszy rozbiór. Udział Polaków w wojnie o niepodległość Stanów Zjednoczonych.

Działalność Czartoryskiego. Komisja Edukacyjna. Odrodzenie kulturalne Polski. Reformy społeczno-gospodarcze w Polsce.

Francja przed rewolucją. Początki rewolucji i pierwsze jej zdobycze, deklaracja praw człowieka. Upadek monarchii. Rządy jakobinów.

Sejm czteroletni, skarb i wojsko, konstytucja 3-go maja, sprawa włościańska. Targowica i drugi rozbiór Polski. Powstanie Kościuszkowskie. Trzeci rozbiór.

2. *Okres Napoleoński w Polsce i Europie (1795—1815).*

Kampanja włoska Bonapartego. Legjony polskie. Aleksander I i sprawa polska. Puławy Czartoryskich. Krzemieniec.

Udział Polaków w walkach Napoleona z Austrią i Prusami. Księstwo Warszawskie, oświata w Księstwie, Kodeks Napoleona. Walki z Austrią i Moskwą. Upadek Napoleona i Kongres Wiedeński.

3. *Czasy przemian gospodarczych, liberalizmu i romantyzmu (1815—1830).*

Przemiany gospodarcze i społeczne na zachodzie. Anglja na początku XIX wieku. Królestwo Polskie, gospodarka, oświata, powstanie Uniwersytetu Warszawskiego.

Początki romantyzmu, liberalizm. Tajne związki w Europie i w Polsce. Wilno. Rewolucja lipcowa. Powstanie Listopadowe.

4. *Ruchy wolnościowe w Europie (1830—1870).*

Emigracja polska, polityczna rola ówczesnej poezji polskiej. Udział Polaków w ruchach wolnościowych Europy — znaczenie „wiosny ludów“. Polityka Napoleona III. Zjednoczenie Włoch.

Powstanie styczniowe.

Wojna francusko-niemiecka i zjednoczenie Niemiec.

5. *Czasy zbrojnego pokoju i pracy gospodarczej (1870—1914).*

Ziemie polskie w ostatnich 50 latach niewoli: stosunki społeczne i gospodarcze, emigracja, oświata i kultura, prześladowanie zaborców.

Polityczne ustroje Francji, Anglii, Niemiec i Stanów Zjednoczonych, rywalizacja gospodarcza mocarstw, równowaga polityczna, imperjalizm, militarizm, pacyfizm i humanitaryzm. Wojna rosyjsko-japońska. Stosunki na Bałkanach. Przyczyny wielkiej wojny.

Przygotowanie polskiego ruchu zbrojnego w latach 1905—1914.

WYNIKI NAUCZANIA.

W ramach, zakreślonych przez materiał nauczania: znajomość dziejów Polski i powszechnych od 1696 do roku 1914, ze szczególnem uwzględnieniem: epoki Stanisławowskiej i dziejów walk o niepodległość Polski. oraz zagadnień, dotyczących kształtowania się nowoczesnych ustrojów państwowych, prądów umysłowych XVIII i XIX wieku, przemian gospodarczo-społecznych z końca XVIII i XIX wieku oraz konfliktów polityczno-gospodarczych XX wieku; umiejętność określania przynależności zjawiska historycznego do ćwierćwiecza w okresie od roku 1764 do 1914; umiejętność przeprowadzania porównań ze stopniowem wnikiem w przyczyny zjawisk.

UWAGI.

W kursie klasy III historia powszechna jest uwzględniona w zakresie o wiele szerszym, niż poprzednio, ze względu na konieczność doprowadzenia uczniów do zrozumienia teraźniejszości. Systematyczność kursu utrwała się nie tylko dla dziejów Polski, ale do pewnego stopnia i dla wybranych organizmów obcych (Francji, Niemiec i Anglii) z tem jednak zastrzeżeniem, że i w tej klasie, podobnie jak w klasie II-ej, należy unikać szczegółowego i szerokiego omawiania tematów z dziejów powszechnych. Takie potraktowanie materiału pozwala na ujmowanie go ciągle, pragmatyczne, z wniknięciem genetycznym w najłatwiejsze kwestje ku końcowi okresu. Szersze uwzględnienie zagadnień politycznych wynika z dążenia, by dzieje polskich i obcych walk o wolność przedstawić jak najplastyczniej. Specjalną uwagę należy poświęcić zagadnieniom społeczno - gospodarczym w ciągu wieku XIX oraz kształtowaniu się nowych form ustroju państwowego. Ze względu na zmienność form ustrojów politycznych w tym wieku i na brak polskiego życia państwowego należy zaznajomić młodzież z kilku obcymi formami ustrojowymi. Przy omawianiu dziejów XVIII i XIX wieku, ze względu na upadek państwowości polskiej i okres niewoli, należy specjalnie silnie podkreślić wpływ życia duchowego na utrzymanie bytu narodowego, obszerniejsze zaś opracowanie zjawisk życia gospodarczego, społecznego i zagadnień ustrojowych na tle europejskiem ma dać młodzieży zrozumienie współczesnej rzeczywistości.

Ze względów wychowawczych należy podkreślić wyraźną rolę w walce o utrzymanie i odzyskanie niepodległości oraz w organizowaniu polskiej siły zbrojnej silnych indywidualności, jak Kościuszko, Dąbrowski, ks. Józef Poniatowski, Łukasieński, J. Piłsudski.

W szkołach, do których uczęszcza młodzież mniejszości narodowych słowiańskich i litewskiej, należy uwzględnić ważniejsze fakty

z przeszłości politycznej, gospodarczej i kulturalnej tych mniejszości narodowych. Szczególnie podkreślić należy zgubny wpływ upadku Państwa Polskiego na rozwój własnego życia kulturalnego tych mniejszości oraz ich udział w walkach o niepodległość Polski, której sprawę uważały za wspólną.

Punkty wyjścia dla powyższych rozwinięć programu stanowią przedewszystkiem następujące tematy: rządy władców światłego absolutyzmu w Austrii i Rosji. Polska za Sasów, rozbiory Polski, Aleksander I i sprawa polska, Królestwo Polskie, powstanie listopadowe, znaczenie wiosny ludów, powstanie styczniowe, ziemie polskie w ostatnich 50 latach niewoli.

Uczniowie winni zdobyć orjentowanie się w dziesiątkach lat i zapamiętać następujące daty: 1772 (pierwszy rozbiór Polski), 1789 (wybuch rewolucji francuskiej), 1791 (Konstytucja 3-go Maja), 1793 (drugi rozbiór Polski), 1794 (powstanie Kościuszki), 1795 (trzeci rozbiór Polski), 1796 (Legjony Polskie), 1807 (Księstwo Warszawskie), 1812 (wyprawa na Moskwę), 1815 (Kongres Wiedeński), 1830/31 (powstanie listopadowe), 1848 (wiosna ludów), 1863 (powstanie styczniowe), 1870 (wojna francusko-niemiecka), 1905 (rewolucja w Królestwie), 1914 (wybuch wojny światowej i utworzenie Legjonów).

W klasie III pożądane jest, o ile czas pozwoli, przeczytanie z uczniami krótkich wyjątków z następujących źródeł: z pism Stanisława Konarskiego, z Ustaw Komisji Edukacji Narodowej, z Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela, z Konstytucji 3 Maja, Uniwersału Połanieckiego, odezwy Dąbrowskiego z 1796 roku, z rozkazów Napoleona, z pism Staszica, Kollątaja, Mochnackiego, z Manifestu Towarzystwa Demokratycznego z 1836 r., z Manifestu Rządu Narodowego z 22 stycznia 1863, z pism Piłsudskiego z lat 1892—1905.

KLASA IV.

3 godziny tygodniowo w drugim półroczu.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

1. *Dzieje odzyskania niepodległości Polski na tle wojny światowej.*

Wybuch wojny światowej, państwa centralne i koalicja, znaczenie sprawy polskiej. Józef Piłsudski i polski czyn zbrojny. Legjony. Rozwój sprawy polskiej i „orientacje polityczne“ w związku z przebiegiem wydarzeń wojennych. Polska Organizacja Wojskowa. Wystąpienie Stanów Zjednoczonych i 13 punkt Wilsona. Upadek caratu i pokój brzeski. Przewrót bolszewicki w Rosji. Rewolucja w Niemczech. Formacje wojskowe polskie. 11 listopada 1918 r.

2. *Położenie polityczne i gospodarcze Polski w świecie.*

Traktat wersalski, sprawa polska w traktacie wersalskim. Traktat o mniejszościach narodowych. Wolne m. Gdańsk, Liga Narodów. Walka zbrojna o granice państwa i traktaty. Współczesna sytuacja polityczna i gospodarcza na terenie międzynarodowym. Polska w Lidze Narodów. System gospodarczy w Rosji i stosunki polsko-rosyjskie. Rewizjonizm i hitleryzm w Niemczech — współczesne stosunki polsko-niemieckie. Stosunki Polski z innymi sąsiadami i ze sprzymierzeńcami. Faszyzm włoski. Światowe kwestje polityczne i gospodarcze (Anglja, Japonja, Stany Zjednoczone i t. d.). Kryzys światowy.

3. *Ustrój polityczny i społeczno-gospodarczy Polski Odrodzonej.*

Ustrój państwa od 11 listopada 1918 r., mała konstytucja, konstytucja 17 marca 1921 r., późniejsze zmiany w konstytucji po maju 1926 r.

Sposób wyboru i władza Prezydenta. Dotychczasowi Prezydenci Rzeczypospolitej. Współudział obywateli w rządzeniu państwem: rola sejmu i senatu. Rząd i jego zadania: reprezentacja Polski wobec świata, obrona Państwa, troska o bezpieczeństwo, zdrowie i mienie obywateli, opieka społeczna, administrowanie państwem, staranie o dobrobyt w państwie i opieka nad oświatą, wychowaniem i kultem religijnym obywateli. Obowiązki obywateli: służba wojskowa, podatki, praca w samorządzie.

4. *Kultura Polski współczesnej.*

Ustrój szkolny w Polsce, szkoły ogólnokształcące i zawodowe, szkoły wyższe. Instytuty naukowe, biblioteki, archiwa i muzea. Instytucje oświatowe. Literatura i sztuka współczesnej Polski.

WYNIKI NAUCZANIA.

W ramach, zakreślonych przez materiał nauczania: znajomość dziejów odzyskania niepodległości oraz faktów podstawowych dla współczesnego życia Polski i świata z dziedziny politycznej, gospodarczej, ustrojowej i kulturalnej; umiejętność określenia przynależności zjawiska

historycznego do poszczególnych lat w okresie od roku 1914 do chwili dzisiejszej; świadomość obowiązków i znajomość praw obywatela Państwa Polskiego.

UWAGI.

Materiał historyczny w kursie tej klasy obejmuje okres od 1914 roku do „chwili dzisiejszej“, narasta zatem z dnia na dzień. Nauczyciel winien więc wprowadzać wiadomości o najnowszych doniosłych wydarzeniach. Pierwszem ogniwem programu jest przedstawienie dziejów odzyskania niepodległości na tle wojny światowej. Przyczyny wojny światowej, przyczyny powodzenia i triumfu idei niepodległości w latach wojny, przyczyny i okoliczności wypadków ostatniej doby stanowią tematy, które winny być z młodzieżą IV-ej klasy gimnazjum rozważone w genetyczny sposób.

Metodyczne traktowanie materiału winno być uzależnione od jego jakości. Dział polityczny należy ilustrować lekturą artykułów obiektywnych, o charakterze sprawozdawczym, wybranych z czasopism i pisarzy politycznych. Dział ustrojowy i wiedzy o państwie należy oprzeć o lekturę konstytucji oraz najbardziej zasadniczych i dostępnych uczniom wyjątków z ustaw. Dział kultury współczesnej winien być związany z nauką polskiego i rozbudowany przez odpowiednio dobraną lekturę. Materiał, zawarty w dziale trzecim, powinny stanowić konkretne wiadomości z zakresu urządzeń ustrojowych i instytucyj publicznych, ujęte w sposób oddziaływający wychowawczo na młodzież i wywołujący w niej chęć do konkretnej rzetelnej pracy obywatelskiej dla dobra Państwa.

Materiał z najnowszych dziejów Polski winien być silnie związany z materiałem klas poprzednich i stanowić jego nadbudowę, w związku z każdym ważniejszym zagadnieniem.

Działy 3 i 4 materiału nauczania winny być opracowane w nawiązaniu do stosunków lokalnych środowiska.

Rozwinięcie lokalne winno opierać się na obserwacji zjawisk życia współczesnego: politycznego, społecznego, gospodarczego, kulturalnego w środowisku; rozwinięcie regionalne na charakterystyce cech regionalnych miejscowych i cech regionów innych.

W szkołach, do których uczęszcza młodzież mniejszości narodowych słowiańskich i litewskiej, należy podkreślić warunki rozwoju ich własnej kultury w ramach państwowości polskiej, zwłaszcza w związku z następującymi tematami: sprawa polska w traktacie Wersalskim, traktat o mniejszościach narodowych, stosunki Polski z sąsiadami, Konstytucja z 17. III. 1921, rząd i jego zadania, obowiązki i prawa obywatela.

Wycieczki historyczne winny być organizowane w tej klasie w ścisłym porozumieniu z polonistą, nauczycielem geografii i zajęć praktycznych. Winny obejmować: zwiedzanie miejsc pamiętnych z wydarzeń politycznych lat 1914—1921 (miejsca walk, mogiły, krzyże, pomniki); zwiedzanie instytucyj publicznych w środowisku; zwie-

dzanie ośrodków pracy kulturalnej w środowisku (szkoły, biblioteki, muzea, archiwa, teatry, świetlice i t. d.). Praca autopsyjna w terenie winna stanowić nadbudowę nad zjawiskami, poznanemi poprzednio w kursie szkoły powszechnej i trzech lat gimnazjum.

Uczniowie winni dokładnie orjentować się w chronologii wydarzeń ostatnich dziesiątków lat. Następujących dat należy wymagać: 6. VIII. 1914 (marsz Kadrowki), 1915—1916 (walki Legionów), 1917 (lipiec — przełom przysięgowy i aresztowanie Piłsudskiego), 11. XI. 1918 (odzyskanie niepodległości), 1919 (Traktat Wersalski), 1920/21 (wojna polsko - rosyjska), 1921 (Konstytucja 17. III), 1923 (zatwierdzenie granic wschodnich), 1926 (przewrót majowy).

Cały kurs tej klasy jest wybitnie aktualny, należy jednak ciągle odwoływać się i nawiązywać do dawniej uzyskanych wiadomości historycznych i konstruować z uczniami podbudowę historyczną dla zjawisk współczesnych w życiu polskim.

UWAGI DO CAŁOŚCI PROGRAMU.

CELE NAUCZANIA.

Nauka historii w gimnazjum winna w systematycznym kursie, którego podstawą jest historia Polski, dać młodzieży znajomość dziejów Polski oraz ważniejszych wydarzeń z dziejów powszechnych w takim doborze, by poznany materiał historyczny dał realną podstawę dla zrozumienia dzisiejszego życia polskiego. Przy szerszym i głębszym potraktowaniu nowoczesności, przy wysuwaniu na plan pierwszy tych zagadnień z przeszłości, które wiążą się z teraźniejszością, winno poznanie przejawów życia dawnych pokoleń we wszystkich jego dziedzinach (politycznej, ustrojowej, społeczno-gospodarczej i kulturalnej) dać młodzieży zrozumienie obowiązków względem Państwa Polskiego i ludzkości.

Przez wydobycie z dziejów momentów pozytywnych, podkreślających rozkwit państwowości polskiej, kształtować się winno u młodzieży uczucie miłości Ojczyzny i przywiązanie do Państwa, silne poczucie dumy z przynależności do niego oraz szacunek dla jego tradycji.

Nauka historii winna umocnić w młodzieży wiarę w ideały i nauczyć żyć dla nich i walczyć o nie. Ukazywanie młodzieży wartości czynu winno pobudzić żywo jej własną aktywność obywatelską. Nadto winna młodzież wyrobić w sobie poszanowanie dla pracy indywidualnej i zbiorowej całej ludzkości i jej dorobku kulturalnego oraz poczucie obowiązków względem niej w oparciu o silnie wyrobione uczucia humanitarne.

Wiadomości o przeszłości i kulturze mniejszości narodowych winny wzbudzić w młodzieży polskiej zainteresowanie się kulturą mniejszości i poszanowanie dla niej oraz wzbudzić w niej zrozumienie potrzeby obywatelskiego współżycia z mniejszościami w ramach życia państwowego. Młodzież zaś mniejszości narodowej winna na podstawie poznania własnej przeszłości w związku z dziejami Polski wynieść ze szkoły życie się z kulturą polską i szacunek dla niej. Podkreślenie momentów czynnego i pozytywnego udziału mniejszości w państwowym życiu Polski winno wzmocnić w niej poczucie przynależności państwowej i odpowiedzialności obywatelskiej względem Państwa.

Nauczanie historii w gimnazjum winno zmierzać stopniowo do wytworzenia pojęć podstawowych dla zrozumienia zjawisk życia w rozwoju dziejowym oraz zaznajomić młodzież z najważniejszymi formami, w których kształtowało się na przestrzeni dziejów życie ludzkie indywidualne i zbiorowe. Na tej podstawie oraz przez systematyczne poznawanie dziejów i wykazywanie związków między różnymi dziedzinami życia winna młodzież uzyskać stopniowe przygotowanie do historycznego ujmowania faktów.

KONSTRUKCJA I UJMOWANIE MATERJAŁU.

Układ materiału nauczania zapewnia zwiększanie się z roku na rok możliwości dokładnego zapoznania się z pragmatycznym ujęciem dziejów i przygotowuje wdrożenie do genetycznego pojmowania ich na wyższym stopniu nauczania. Stopniowanie trudności umożliwia zacieśnianie się ram chronologicznych, które obejmują w następujących po sobie klasach coraz krótsze okresy czasu (kl. I tysiące lat, kl. II około 700 lat, kl. III około 200 lat, kl. IV lat kilkadziesiąt). Osią centralną nauczania jest historia Państwa Polskiego z ominięciem jej w kursie klasy I, gdzie jednak doboru materiału dokonano także pod kątem potrzeb współczesności polskiej.

Kurs każdej klasy stanowi pewną odrębną metodyczną całość, gdyż w związku z podwyższeniem się poziomu zmienia się sposób ujmowania materiału. W kursie klasy I są to jeszcze obrazy, barwne i plastyczne. W kursie klasy II stopniowo przechodzi się od „obrazów“ do „zagadnień“. Potrzebę takiego przejścia dyktuje konieczność dania kursu dziejów ojczystych, trudniejszego i bardziej pogłębionego niż w szkole powszechnej. W ciągu więc całego roku obok dawnych „obrazów“ coraz częściej występują do rozważenia, przemyślenia i przedyskutowania „kwestje“ i „zagadnienia“. W kursie klasy III nauczanie opiera się już wyraźnie o te „zagadnienia“, wybrane harmonijnie dla dziejów Polski i powszechnych. W kursie klasy IV występują już zagadnienia w powiązaniu genetycznym. W ten sposób z roku na rok stopniuje się trudności w ujmowaniu materiału, co wiąże się z podobnym stopniowaniem w grupowaniu tegoż materiału.

CZYNNIK LOKALNY I REGJONALNY W NAUCZANIU.

Uwzględnienie czynnika lokalnego stanowi rozszerzenie i uzupełnienie programu zasadniczego, a zarazem charakteryzuje metodę nauczania. Materiał nauczania w klasie pierwszej nie pozwala na szersze uwzględnienie czynnika lokalnego. W kursie klasy drugiej natomiast należy wprowadzić czynnik lokalny w dwojakim zakresie: jako zaznajamianie uczniów z zabytkami przeszłości z okresu od X do końca XVII wieku, o ile się znajdują na danym terenie oraz jako nawiązanie ważniejszych momentów z dziejów danej miejscowości z odpowiednim punktem programu. Materiał kursu klasy III stwarza możliwości silniejszego niż poprzednio uwzględnienia historii lokalnej z powodu istnienia większej ilości zabytków z ostatnich 200 lat oraz większej ilości materiału historycznego. Tak rozumiana historia lokalna winna budzić w młodzieży świadomość ścisłego związku poszczególnych środowisk z całością państwa. Czynnik lokalny w kursie klasy IV-ej wystąpi jako obserwacja przejawów życia politycznego, społeczno-gospodarczego i kulturalnego w środowisku.

Poznanie cech regionalnych własnego regionu winno następować stopniowo w miarę rozszerzania wiadomości z dziejów Polski w kursie klasy drugiej, trzeciej i czwartej. W kursie klasy III przy omawianiu dziejów XIX i XX wieku należy nawiązać do zagadnień regionalnych (lub dotyczących dzielnicy historycznej, czy mniejszości narodowej) w wiekach wcześniejszych i uplastyczyć zagadnienie systemem regresywnym. Tak np. w szkołach śląskich przy omawianiu rozwoju wielkiego przemysłu i kopalni węglowych w końcu XIX wieku i związaniu tego z historią kopalń śląskich można powrócić do dziejów politycznych Śląska od X do XIX wieku i przypomnieć je w najogólniejszych zarysach. Podobnie w szkołach wołyńskich przy omawianiu losów Wołynia pod koniec XIX wieku podkreślić należy udział Wołynia w walkach o niepodległość i dzieje Wołynia od czasu złączenia go z Litwą i od czasu Unji Lubelskiej i t. p. W ten sposób różne problemy stopniowo oświetlane znajdują syntetyczne związanie w kursie klasy IV-ej.

Licząc się z tem, że uczniowie pochodzić mogą z różnych regionów i mogą być różnej narodowości, należy w nauczaniu historii doprowadzić do zrozumienia, że wartości dorobku kulturalnego poszczególnych regionów i narodowości nie są elementami, które rywalizują ze sobą i nawzajem się zwalczają, lecz przeciwnie, że winny one współdziałać w wytwarzaniu wspólnej kultury Państwa Polskiego.

Dzieje mniejszości narodowych są uwzględnione w ogólnym programie historii. Na poszczególnych terenach należy silniej rozbudować odpowiednie tematy, zwłaszcza dotyczące narodowości słowiańskich oraz litewskiej i ich udziału w życiu Państwa Polskiego.

AKTUALIZACJA.

Uwspółcześnienie winno nastąpić przez wysuwanie na plan pierwszy tych zagadnień z przeszłości, które wiążą się z teraźniejszością. Przy aktualizowaniu należy pamiętać o konieczności uzupełnienia porównań, dawa-

nych przez młodzież, wiadomościami z teraźniejszości, których młodzież nie posiada oraz o przenoszeniu faktów z przeszłości na mapę współczesnej Polski. Należy także unikać anachronizmów, powierzchowności i mechanicznego kojarzenia nazw, pamiętając o tem, że pomostem, wiążącym przeszłość z teraźniejszością, winien być nie termin, lecz treść omawianych pojęć. Aktualizacja winna załem być rzeczową i zmierzać do tego, by uczniowie samorzutnie tworzyli potrzebne skojarzenia. Pod koniec kursu historii w gimnazjum aktualizacja przybrać może formę regresywnych i progresywnych zestawień faktów historycznych.

ROLA PODRĘCZNIKA, LEKTURY I ŹRÓDEŁ.

Nauczyciel powinien wskazać uczniom sposób korzystania z podręcznika. Podręcznik odegrać może różnolitą rolę w zależności od form nauczania, jakie nauczyciel stosuje, w każdym jednak razie nauczyciel nie może uczyć historii bez pomocy podręcznika. Podręcznik może stanowić nietylko środek utrwalenia w domu wiadomości, nabytych w szkole, ale także punkt wyjścia w przerabianiu w szkole nowego materiału przy zastosowaniu odpowiednich form nauczania. Poza podręcznikiem źródłem wiadomości ucznia będą obok objaśnień nauczyciela, mapy, ilustracje, wycieczki oraz wydawnictwa pomocnicze. Lektura opowiadań, szkiców i łatwych monografii historycznych winna być zalecana uczniom dla uzupełnienia i pogłębienia wiadomości. W doborze jej winien nauczyciel uwzględniać wszystkie dziedziny historii, nietylko polityczną, lecz przede wszystkim kulturalną oraz wskazywać młodzieży tylko te opracowania, które w sposób barwny, plastyczny i interesujący młodzież dają obrazy życia minionych wieków. Lektura ta zjawić się powinna już w kursie klasy I, jako nadobowiązkowa. W kursie klasy II, III i IV każdy uczeń winien obowiązkowo przeczytać w ciągu roku jedną krótką i łatwą monografię historyczną i zdać z niej ustnie sprawę w związku sposób. Poza tem winien nauczyciel wskazywać lekturę nadobowiązkową.

Czytanie źródeł, wskazanych w programie, winno w każdym razie wiązać się ściśle z zasadniczymi tematami programu.

UZYWANIE MAP.

Mapa znajdować się powinna na wszystkich lekcjach historii. Za podstawę nauki służyć powinna mapa fizyczna, uzupełniana przez mapy historyczne, przede wszystkim przez mapę przekrojową, ewentualnie rozwojową. Atlas historyczny winien być stałą pomocą w lekcji. W związku z wybranymi zagadnieniami, jak np. kampanje napoleońskie, powstanie listopadowe i t. d., posługiwać się można prostymi plamami i szkicami.

W kursie klasy I należy liczyć się z tem, że elementarną geografję Europy, Afryki i Azji opanowali już uczniowie w szkole powszechnej, można więc od nich wymagać umiejętności orientowania się w mapie starożytnego Wschodu i Europy, w szczególności Grecji i Rzymu. Należy zwracać baczną uwagę na wpływ warunków geograficznych na życie gospodarcze, społeczne i polityczne starożytności.

W kursie klasy II mapa coraz częściej powinna być używana nietylko jako ilustracja (umiejscowienie faktów), ale także w ramach programu jako materiał do wniosków politycznych, gospodarczych, społecznych. Poza mapą i atlasami stosować można szkice odręczne, wyobrażające np. plan bitwy, plan wsi, plan miasta (np. średniowiecznego Krakowa i t. p.).

W klasie III w związku z dziejami Stanów Zjednoczonych, dziejami emigracji polskiej oraz charakterystyką polityki wielkich mocarstw przed wojną należy posługiwać się mapą obu półkul. Można wiązać te wiadomości z historją Anglii w XIX w. Kurs ten będzie ściśle odpowiadał kursowi geografji w gimnazjum. Podobnie jak w klasie II, należy używać mapy jako materiału do wniosków politycznych, gospodarczych, społecznych.

W klasie IV winna być podstawą lekcji mapa Polski współczesnej; uzupełnieniem jej będzie współczesna mapa polityczna Europy i świata. Mapa powinna być trakto-

wana jako materiał do wniosków politycznych, gospodarczych, społecznych. Poza mapą i atlasami można stosować pokazywanie planów bitew (np. sierpień 1920 r.), planów miast i t. d.

UZYWANIE ILUSTRACJI.

Ilustracje, używane w gimnazjum (bez względu na to, jakiego są typu pod względem technicznym: tablice, obrazki, pocztówki, przeźrocza i t. d.), podzielić można na trzy rodzaje: a) reprodukcje zabytków, b) naukowe rekonstrukcje rysunkowe zabytków, c) rekonstrukcje i obrazy artystyczne.

Przy posługiwaniu się pierwszą grupą ilustracji należy omówić stan zniszczenia zabytków, miejsca, gdzie się znajdują (t. j. czy zostały przeniesione, czy też fotografia przedstawia ruiny lub zabytek na miejscu ich historycznego powstania), jednym słowem należy dać charakterystykę obiektu, przy drugim rodzaju — rekonstrukcji naukowej — stwierdzić należy, na jakich podstawach autor rekonstrukcji ją wykonał, przy rekonstrukcji i obrazie fantastycznym zaznaczyć trzeba stopień ich prawdopodobieństwa. Nauczyciel winien pamiętać, że w nauczaniu nie można tych trzech rodzajów ilustracji stosować jednakowo. Najlepiej byłoby, gdyby każda lekcja historii była ilustrowana; z powodu jednak braku obfitości tablic ściennych, a więc konieczności posługiwania się latarnią projekcyjną lub epidiaskopem, można czasem wyodrębnić te lekcje.

W związku z różnicą materiału i poziomu w poszczególnych klasach występują również różnice w traktowaniu ilustracji.

W kursie klasy I trzeba z konieczności posługiwać się w dużej mierze materiałem ilustracyjnym egzotycznym (co do treści) i obcym oraz głównie rekonstrukcjami. Ilustracja musi stać się w tej klasie podstawą do bardzo wielu lekcji historii starożytnej; Egipt, Mezopotamja, Fenicja, Persja, Grecja, Rzym, Arabowie — każda z kultur tych organizmów państwowych winna być przedstawiona dzieciom zapomocą jak najliczniejszych ilustracji.

W kursie klasy II i III rozporządzamy zabytkami i materiałem dostępniejszym. Możemy w terenie odnaleźć ślady zabytków (patrz ustęp o wycieczkach historycznych), możemy posługiwać się bogatszym materiałem ilustracyjnym polskim i to zarówno w pierwszej kategorii ilustracji (rzeźby, pomniki i t. d.), jak w naukowych rekonstrukcjach. Wszędzie, gdzie można, należy posługiwać się fotografią zabytku polskiego, jako dostępniejszego. Specjalną uwagę należy poświęcić ilustracjom tych zabytków sztuki, które dają podstawy dla nauki o stylach.

W kursie klasy IV należy uwzględniać ilustracje w szerokim zakresie. Istniejący bogaty materiał ilustracyjny do wielkiej wojny i walk legjonowych stanowi poważne źródło. Poza tem nadają się tu ilustracje typu etnograficznego dla zapoznania się z regionalnymi cechami kultury. Dalszy typ ilustracji winny stanowić fotografie ośrodków pracy kulturalnej i społecznej, jak przedszkola, ogródki dla dzieci, szpitale i t. d. Tego typu ilustracje winny być naturalnym uzupełnieniem wycieczek. Dalszą grupę ilustracji stanowić mogą fotografie i filmy propagandowe L. O. P. P., Ligi Morskiej, K. O. P.-u i t. p. Tablice statystyczne, wykresy i grafikońy należy stosować bardzo ostrożnie i z odpowiednimi wyjaśnieniami.

WYCIECZKI HISTORYCZNE.

Wycieczki historyczne, organizowane dla zbadania zabytków historycznych miejscowości, w której się szkoła znajduje, lub najbliższej okolicy, są spełnieniem postulatów, dotyczących czynnika lokalnego w nauczaniu historii (patrz wyżej). Organizowane dla zapoznania się z dalszymi okolicami są zastosowaniem naturalnym metody pogładowej i stanowią ważne uzupełnienie lekcji. Najważniejsze szlaki wycieczek historycznych wiodą: do Krakowa i w Tatry, do Warszawy, do Gniezna i Poznania, do Lwowa, do Wilna, na Śląsk, nad morze.

Zarówno w dalszych, jak i bliższych wycieczkach należy rozróżnić trzy zasadnicze tematy i do nich dostosowywać układ i metodę wycieczki. Pierwszy typ to wy-

cieczki, mające za cel obejrzenia zabytku kulturalnego, np. kościoła, zamku, pomnika, lub zbioru zabytków i t. d. (muzeum); drugi typ to zwiedzenie miejsca pamiętnego z wydarzeń politycznych np. pola bitwy, miejsca zjazdu, narad i t. d.; trzeci typ stanowi wycieczka o temacie społecznym, której celem jest porównanie poznanych z przeszłości obyczajów, form pracy i gospodarki ze współczesnymi (co jest ważne dla historii regionu i czynników obywatelskich w nauczaniu historii). W szeregu wycieczek te trzy tematy mogą łączyć się ze sobą.

Bez uwzględnienia wycieczek historycznych nie można logicznie i celowo przeprowadzić zasad pogładowości i uwzględnić czynnika lokalnego i regionalnego w nauczaniu historii. W każdej miejscowości i w każdej szkole można organizować wycieczki, posiadające wartość w nauczaniu historii.

Na poziomie gimnazjum wycieczki mogą obejmować trudniejsze i bardziej skomplikowane problemy, niż w szkole powszechnej i zawierać więcej materiału poznawczego (np. ten sam kościół, który był przedmiotem poznawczym na wycieczce historycznej w kursie V oddziału, może być w kursie gimnazjum poznany i opisany dokładniej pod względem stylu architektonicznego).

Wycieczki historyczne winny posiadać w zależności od klasy w coraz szerszych rozmiarach charakter społeczno-gospodarczy, nie tylko polityczny i kulturalny.

NAZWY I DATY W NAUCE HISTORJI.

W uwagach do poszczególnych klas wyliczono daty, konieczne do zapamiętania. Nauczyciel winien ograniczać swe wymagania w zakresie chronologii, natomiast ściśle egzekwować znajomość dat, wskazanych w programie. Daty te bowiem zostały tak dobrane, iż stwarzają możliwość konstrukcji perspektywicznej w dziejach. Stopniowanie trudności zjawia się z roku na rok przy narastaniu materiału chronologicznego, przy uwypuklaniu się najpierw stuleci (I i II klasa), potem ćwierćwieczy (klasa III), wreszcie lat, a czasem nawet i miesięcy (klasa IV).

Ilość nazw i nazwisk winna być ograniczona. Należy unikać wszelkiego wyliczania i podawać te tylko nazwy i nazwiska, z którymi trzeba i można skojarzyć większą ilość wiadomości.

KORELACJA NAUKI HISTORJI Z INNEMI PRZEDMIOTAMI NAUCZANIA.

Związki między nauką historii i nauką języka polskiego są na poziomie gimnazjum jak najściślejsze. Wiedza historyczna uczniów w zakresie dziejów kultury zostaje plastycznie i szczegółowo rozbudowana w nauce języka polskiego. Zjawiska takie, jak obyczaje, zabawy, stroje, broń, narzędzia i t. p., znajdują oświetlenie w odpowiednio dobranych ustępach z lektury języka polskiego. Ze względu na to nauczyciel historii winien pracować w ścisłym porozumieniu z polonistą. Kurs historii winien systematycznie wyprzedzać pod względem chronologicznym kurs języka polskiego. W kursie klasy IV-ej polonista pomaga historykowi wydatnie w zaznajomieniu młodzieży z obrazami kultury Polski współczesnej.

Ponieważ już na poziomie I klasy gimnazjum treścią czytanek łacińskich jest życie starożytnych Greków i Rzymian, więc już w tej klasie nauka historii pozostaje w ścisłym związku z nauką łaciny. Historia daje podbudowę dla nauki języka łacińskiego przez historję Grecji, w drugim zaś półroczu klasy I zaczyna się jednocześnie kurs historii Rzymu i nauka łaciny. W kursie klas następnych (II, III i IV) nauka łaciny daje rozbudowę rzeczową materiału historycznego klasy I oraz jego pogłębienie i uzupełnienie.

Z nauką języków obcych może współpracować nauka historii dopiero w klasie III i IV, odtwarzając życie i kulturę społeczeństw obcych.

Nauka historii w klasie I oprzeć się może na wiadomościach z geografji Europy, Azji i Afryki, zdobytych w kursie szkoły powszechnej. W kursie klasy II i III może być już mowa o ścisłej współpracy obu przedmiotów, ponieważ młodzież opanowała już w kursie klasy I geografję Polski i zdobywa jednocześnie dokładniejsze

poznanie geografji Europy i świata. W kursie klasy IV-ej nauka geografji gospodarczo-politycznej Polski ma ścisły związek z kursem historji, a do pewnego stopnia stanowi z nią całość, wzajemnie się uzupełniającą. Wiąże też naukę historji z geografją sprawa mapy, która na lekcjach obu przedmiotów odgrywa wybitną rolę. Plany wycieczek szkolnych winny być wspólnie układane przez nauczyciela historji i geografji.

